

ИЗВОРОЗНАНИЕТО – ПРЕСЕЧНА ТОЧКА МЕЖДУ ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ОТГОВОРНОСТИ НА АРХИВИСТИТЕ И ИСТОРИЦИТЕ

*доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева
ПУ, Филиал-Смолян*

Темата на доклада ми не е случайно избрана и целта в случая е да се насочи вниманието към пресечните точки между професионалните отговорности на архивистите и историците в областта на познанието за миналото и методическия инструментариум на *изворознанието* като водеща научна дисциплина в групата на т. нар. *помощни исторически дисциплини (специални исторически дисциплини)*¹. На практика дейностите на двете професионални съсловия по осигуряване дълговечността на паметта на обществото се дублират в значителна степен именно при работата им с документалните свидетелства като носители на ретроспективна информация. Въпреки че в професионален аспект те оценяват и работят с архивните документи по различен начин от гледна точка обекта на изучаване на всяка от тях и конкретните им научни задачи, свързани с познанието за миналото.

В съвременното общество става все по-отчетлива динамиката на професионалните ориентири в контекста на тенденциите в развитието на хуманитаристиката като цяло. Независимо от тях обаче изучаването на историята е невъзможно без фиксираната информация, с други думи без архивите и архивистите, както и без нейната интерпретация, респ. без работата на историците. В резултат *архивното наследство* се превръща в своеобразен феномен на общо интердисциплинарно пространство за специалистите-хуманитаристи и едновременно, и в конкретен обект за изследване от тях, но от различни гледни точки.

Доколкото разглежданите въпроси в рамките на така формулираната тема досега не са били предмет на специален интерес, за улеснение съдържанието на предлаганата разработка е структурирано в съответни тематични раздели.

Изворознанието в парадигмата на архивното и историческото познание

Както е известно, научното познание е сложна интелектуална дейност, която осигурява с течение на времето натрупването на знания и подготвянето на специалистите в различните професионални сфери: в областта на теорията като висша форма на познание; и методологията като учение за принципите и методите на научното познание. Това се отнася и за архивното и историческото познание. Техните пространства, както отбелязахме, се пресичат чрез документа като общ обект, но в различни етапи от неговия *жизнен цикъл*.

От друга страна, с усъвършенстването на съвременните информационно-комуникационни технологии лавинообразно нараства количеството информация, респ. количеството документи, които са средство за управление, основни информационни източници и обект на архивиране. При тези обстоятелства подготовката и уменията на архивистите и историците да издирват, обработват, проучват, използват и оценяват информацията за миналото, придобиват нови интелектуални измерения и приложения.

Ето защо именно споменатата научна дисциплина *изворознание* има универсално значение, доколкото тя се занимава с теоретичните и приложните въпроси, свързани с изучаването на писмените исторически извори, както и с разработването на методите, необходими за тяхното критично проучване с цел използването им като градиво за научната реконструкция на миналото. А, както е известно, архивните документи са най-многобройната група писмени извори за периода на Новото и Най-новото време.

В исторически аспект *изворознанието* възниква поради необходимостта надеждно, с научни методи да може да се определя автентичността (оригиналността) и историческата ценност на всеки документ с цел той да бъде съхранен и използван, и в качеството му на исторически извор. Още от самото начало терминът *изворознание* се употребява със значение на научна дисциплина, която изучава писмените исторически

извори и разработва научни методи за тяхното класифициране и критично изучаване. Семантиката на съвременния термин *изворознание* разкрива вече и неговата полисемантичност (многозначност). Поради тази особеност терминът се използва както в широкия смисъл – наименование на научна дисциплина, обект на която са писмените исторически извори, така и със значение на един от етапите на историческото изследване (емпиричният етап). Понастоящем най-често *изворознанието* се дефинира като научна дисциплина, която разработва теоретико-методологичните въпроси, свързани с критичното изследване и използване на историческите извори².

Следователно, доколкото документите с обективно присъщата им функция на исторически извори са в основата на съвременното архивно и историческо познание, *изворознанието* би трябвало да присъства като научна дисциплина в учебните планове на университетските специалности *Архивистика и документалистика* и *История*. За съжаление, все още тази дисциплина не е сред задължителните дисциплини за посочените специалности в ОКС „бакалавър“. Считаю, че *изворознанието* е профилирана дисциплина с фундаментално значение за подготовката на бъдещите архивисти и историци³. А без нея те всъщност са лишени от необходимите им знания за значението на историческите извори в инструментариума и професионалната дейност на историците и архивистите, както и от възможността да се запознаят с етапите, методиката, и алгоритъма на работа с документалните свидетелства.

Трябва да се отбележи, че в тази ситуация продължава да бъде актуално заглавието на публикацията на проф. д.и.н. Кънчо Георгиев от далечната 1963 г. в списание *Известия на държавните архиви (ИДА): Източниковедението – занемарен клон от нашата наука*⁴. Причините за подобна констатация на сегашния етап са други, но в значителна степен се коренят в съществуващото у нас пренебрежително отношение към теоретичните аспекти и на *архивологията, историята, специалните исторически дисциплини (изворознание, палеография, дипломатика, историческа хронология, историческа метрология, сфрагистика, хералдика, археография и др.)*, както и в подценяването на логичната връзка *теория – изследователска практика* за сметка на предпочитаната, но исторически изчерпана *взаимоучителна метода*.

Трябва да се има предвид, че в основата на концепцията за съвременното *изворознание* е фундаменталната интелектуална човешка по-

требност за преодоляване на границите на времето и пространството и разгадаването на миналите социокултурни кодове чрез историческите свидетелства, което по презумпция насочва към един общофилософски подход при тяхното проучване.

Уместно е отново да припомним, че в историческото развитие на обществото документите са средство за управление, информационни източници и обект на архивиране. Също така всички документи, независимо от времето на създаването и вида им, са и исторически извори⁵. При това значението на документите като исторически извори не зависи от тяхното целенасочено запазване. Още със създаването си всеки документ вече е и исторически извор, тъй като от този момент той е носител на конкретна ретроспективна информация. А селектираните за постоянно запазване ценни от историческа гледна точка документи се съхраняват като *архивни документи*. Ето защо документът като реализиран интелектуален продукт на целенасочената човешка дейност в различните етапи от своето развитие и съществуване, респ. в своя *жизнен цикъл*, се явява основен научен обект в работата както на архивистите, така и на историците. Това обстоятелство отправя към двете професионални съсловия сложното интелектуално предизвикателство за необходимостта от постоянно функциониране на многосъставната комуникативна система: *документ – архивист – архивен документ – историк*. Посочената релация предполага различни нива на взаимовръзки, при които се реализират конкретни взаимоотношения. Освен това за тяхното разбиране и осмисляне не без значение са и концепциите за документите като исторически извори, и философията за професионалните отговорности на архивистите и историците, пречупени през призмата на съответните научно-методологически парадигми. Безспорно е обаче, че независимо от различията във времето и идеите взаимодействието между архивисти и историци в областта на *изворознанието*, както и техните общи професионални отговорности би трябвало да се реализират по линия на равноправното партньорство и диалог в името на миналото и бъдещето на обществото и за развитието на хуманитаристиката като цяло.

Архивисти и историци – постижим професионален диалог за каузата на обществото и науката

Професионалните контакти между архивисти и историци често пъти демонстрират диаметрално противоположните взаимоизключващи

се мнения, характеризиращи ги като *врагове (противници)* или *съмишленици (съюзници)*⁶. Те произтичат преди всичко от работата им с документалните свидетелства, за което е необходима изключително добра професионална подготовка както на архивистите, така и на историците.

В българската теоретична архивистика значението на работата на архивистите с документалните свидетелства е разгледано и аргументирано по един неповторим начин в *Лекциите по архивистика* на проф. Иван Дуйчев⁷. От особена важност в конкретния случай е дългогодишната му работа по издирването на български средновековни документи, както и тяхното критично проучване и публикуване. С подходящи примери той илюстрира спецификата на архивната работа, която включва процесите, свързани с комплектуването на архивите и формирането на съответните документални комплекси, систематизирането и описанието на архивните документи, определянето на тяхната ценност и автентичност въз основа на съответните реквизити, както и тяхното публикуване с цел осигуряване на *печатната изворова база* за изследванията по история. Специално внимание авторът отделя за изясняване терминологията, свързана със спомнатите *помощни исторически дисциплини*. Причината е, че техният методически инструментариум намира приложение в професионалната работа на архивистите и историците. Освен това необходимо е използването на по-актуални и адекватни от научна гледна точка термини, съответстващи на природата на документите в качеството им на исторически извори. В българската научна литература и досега авторите се съобразяват с теорията от втората половина XIX в., разработена от К. Н. Бестужев-Рюмин, за формалното деление на извороведската работа на два етапа: *външна критика*, осигуряваща определяне автентичността на дадения извор, и *вътрешна критика* относно определянето степента на достоверността и пълнотата на информацията, съдържаща се в него. Считам, че вече е наложително обособяването на следните взаимосвързани етапи в работата на архивистите и историците с документалните свидетелства, а именно: *евристичен* (издирването); *текстологичен* (изследването на текстовете на документите и външните им белези); *херменевтичен* (определянето на научнопознавателната стойност на документите); *археографски* (публикуването на документите) и *историографски* (написването на съответния научен труд). Всеки отделен етап включва определени логически процедури и алгоритъм на работа. Интересното е, че при процесите комплектуване, експертиза и научно-техническата обработка (НТО) на фондовете архивистите

ги осъществяват последователно, след което те на практика се повтарят и в работата на историците, които издирват и проучват същите архивни документи в качеството им на исторически извори⁸. Тези етапи обаче имат различни характеристики и значение за тях. По-конкретно за архивистите **евристичният етап** е свързан с процесите комплектуване, научно-техническа обработка на архивните фондове (НТО), включително проучване историята на фондообразователите и на фондовете, както и систематизация на документите в архивни единици. А за историците това е етапът на издирвателска работата и селектиране на историческите извори с цел определяне на *изворовата база* на съответното проучване. **Текстологичният етап** в работата на архивиста обхваща основните дейности в процеса на НТО на архивния фонд като систематизация на документите по основните раздели и подраздели на неговата класификационна схема, както и описанието на архивните единици в дадения фонд. Тези дейности предполагат разчитане на текста на документите и изясняване на съдържанието им, което изисква определянето на тяхната автентичност, авторство, дата и място на създаването им. Едва след това е възможно описанието на архивните единици, което, както отбелязахме, е част от НТО на архивните фондове. На практика посочените дейности, извършени от архивиста, подпомагат изследванията на историка, който също ще ги повтори, но като своеобразна проверка за коректността на извършената професионална архивна работа. Много често обаче се допускат неточности в резултат от архивната работа, които историкът трябва да коригира, защото целта на текстологичния етап за него, на практика е свързана със създаването на съдържателно-семантичната основа на съответното проучване. Що се отнася до **херменевтичния етап**, за архивистите той обхваща експертизата за определяне ценността на документите и съставянето на научно-справочния апарат (НСА) към архивните документи. Целите в случая са познавателни и фактически са обвързани със селекцията на документите за постоянно запазване, респ. архивирането им с историческа цел, а също и със създаването на необходимите архивни справочници. За историка те не само разкриват контекста на документната информация, но и осигуряват *вход* към нея. По този начин се запазват и отразяват съществуващите вътрешни взаимовръзки между документите в дадения архивен фонд или документален комплекс. Независимо от вида на информационния носител взаимозависимостта на архивната информация се обуславя от обективно присъщите функции на документите и конкретната дейност, с която тя е свързана. Същият етап за

историците изисква определяне на научно-познавателната ценност, на документалните свидетелства, както и разработването на практически препоръки за възможностите относно тяхното използване за целите на историческите изследвания. Други общи етапи в работата на двете професионални съсловия са *археографският* и *историографският*. Първият е обвързан с възможността за публикуване на историческите извори с цел включването им в научно обращение под различна форма, а вторият – с реализирането на научни изследвания в областта на историята

Трябва да се уточни, че макар функционално архивите и архивистите да се свързват с историческата наука и нейната изворова база, те не работят само за потребностите на историците, които са традиционните читатели на архивните документи, или за целите на управлението, а за всички граждани в мрежовото общество, потребители на ретроспективна документна информация. В този аспект архивите са и част от глобалното информационно киберпространство. Като институти на историческата памет, заедно с библиотеките и музеите, архивите са специализирана комуникативна система, чиято основна функция е посредничество между миналия опит на човечеството и настоящото предаване на информация, от един интелект към друг чрез архивните документи. Съвременното интегрално архивно познание е философия, поради което по презумпция и *архивистът-специалист* също трябва да е философ (мислител) и ерудит, да има професионално образование и квалификация по архивистика, за да е адекватен на очакванията на обществото към професията *архивист*. Архивите предоставят информация и е-услуги на гражданите, на публичната власт (държавните органи) и на учените (интелектуалците). Основен професионален партньор на архивистите са представителите на научната общност – историците, комуникацията с които е многоаспектна. Идеалният вариант за професионално партньорство е работата по проекти, в която дейност историците засега имат водеща роля.

Относно позициите на архивистите и историците в тяхното професионално сътрудничество и съперничество парадоксът е, че *единият (архивистът) в ролята на склададжията съхранява оловото, а другият (историкът) в ролята на алхимика прави златото*⁹, т. е. архивистите обработват, а историците използват. Всъщност проектите на историците са и сигнал, че традиционната изворова база на историческата наука не е достатъчна, защото в съвременното общество протичат редица процеси, които заслужават надеждно и целенасочено документиране. Това е функционал-

но задължение и професионална отговорност на архивите и архивистите. Известно е, че засега в архивите доминират официалните документи, а позицията на *архивистите-специалисти* е с работата си да не засягат *свещения характер на документите, за да бъдат те безпристрастно историческо свидетелство*. Тази ситуация вече е анахронизъм и в областта на теоретичната архивистика е необходимо усъвършенстване на методическия инструментариум чрез допълването му с т. нар. *oral history* (*устна история*). Тя позволява разширяване на изворовата база и осигуряване на разнообразен кръг от документални свидетелства като предпоставка за реализиране на качествени научни изследвания съгласно съвременната *теория за тоталните архиви*. Тя позволява разработването на адекватни документационни стратегии от страна на архивите, чрез които да могат да се компенсират ограниченията при комплектуването на архивите.

Макар информационната стойност на документите да е многоаспектна, те могат да бъдат надеждно използвани само при условие, че различните категории специалисти формулират правилните въпроси при работата с тях. По традиция историците възприемат архивистите като *слуги и досадни бариери*, което е следствие от непознаване спецификата на труда и професионалните компетенции на архивистите. От друга страна, технократският подход в работата на съвременните архивисти, която всъщност е сравнително най-регламентирана като процеси и дейности, има за последица игнориране сложната природа на документа като социален феномен. Подобен подход означава неоправдана консервативност и самоизолация на архивното съсловие. Преодоляването му изисква отговор на въпросите: *Какви трябва да бъдат професионалните хоризонти на съвременния специалист-архивист в неговата област?; Какъв архивист е необходим на съвременното мрежово общество?*¹⁰ В този контекст е и въпросът за *образователния модел, необходим за обучението на архивисти с различни профили*, които ще работят компетентно и креативно за формирането, опазването и ефективното използване на публичните документални и архивни ресурси.

За някои възможни професионални профили на архивистите и историците

Очакванията на обществото към професията *архивист* в условията на съвременната информационно-технологичната парадигма доказват,

че *архивистите-специалисти* имат своето място и то не може да бъде оспорвано и компенсирано от информатици, филолози, историци, библиотекари и др. В исторически аспект и досега неизменно мисията на архивистите е да осигуряват необходимата ретроспективна документна информация на обществото. Това прави възможна и работата на архивистите в архивите въпреки различните им професионални компетенции. Затова взаимното опознаване на архивистите като *архитекти на архивната памет* и на историците като *интерпретатори на информацията за миналото* е необходимо условие за съхраняването на историческата и културна идентичност на всеки народ в съвременния глобализиран свят и киберпространство.

В този смисъл е необходимо на сегашния етап в развитието на архивно-информационния сектор обособяването на автономни научни структури в системата на държавните ни архиви, за да може да се поощри кариерното израстване на архивистите и утвърждаването на професионалния профил на *архивиста-изследовател*. Трябва да се поясни, че при формирането на посочения профил са възможни две нива на развитие:

– проучване от *архивисти-изследователи* на различни исторически теми;

– *архивистът-изследовател* да проучва собствения си обект – архивите и архивните документи.

А историкът, с допълнително образование и квалификация по *архивистика*, би могъл да се реализира успешно в рамките на класическия профил *историк-архивист*.

В заключение: Независимо от различията в професионалните профили на архивисти и историци, те са взаимосвързани в своята самостоятелна или съвместна работа. Доколкото от научна гледна точка те се интересуват от архивните документи като средство за управление, основен информационен източник и обект на архивиране, те *трябва да формират критично мислене и да усвоят определени методи за анализ на различните видове документални свидетелства*. Обратно, непознаването на историята и механизмите на формирането и използването на документалната изворова база на историческата ни наука прави възможно създаването и разпространяването на исторически митове за сметка на историческата истина.

Както отбелязахме, именно *изворознанието* се оказва онази научна област, в която на практика се пресичат научните интереси и профе-

сионалните отговорности на двете съсловия. Освен това моделирането на новото киберпространство изисква преосмисляне на начина на критично използване на документалните свидетелства. Бъдещата историческа книжнина, сътворена от историците, зависи до голяма степен от стратегията и политиката на архивите относно процесите и дейностите, които са тяхно функционално задължение и се извършват от *архивистите-специалисти*.

Трябва да подчертая, че опазването и използването на документалните и архивните ресурси е и *обществена отговорност*, която гарантира запазването на едно *балансирано документално наследство*, *респ. относително достатъчна и разнообразна по вид изворова база*, представена не само от официалните, но и от други по произход документи независимо от носителите им. В този смисъл основната цел за двете професионални съсловия – архивисти и историци, кореспондира не толкова с миналото и настоящето, а с възможностите за конструиране, опазване и транслиране на колективната документална историческа памет в бъдещето.

Бележки

¹ *Георгиев, К.* Историята и нейните извори. С., 1981, 30. 03. 2014 г., 13. 30 h. <<http://electronic-library.org/books/Book%200028.html>>; *Стоянов, Ж.* Изворознание и историческо познание. 2004, 10. 03. 2014 г., 17. 00 h. <<http://www.clio.uni-sofia.bg/bg/archivistika/LIZVORI.pdf>>.

² *Никулин, П. Ф.* Теория и методика источниковедения в отечественной истории X–начала XX вв: учебное пособие. Томск, 2000, 12. 02. 09, 22. 54 h. <<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/25621>>.

³ *Пенджекова, Р.* Изворознание (електронно учебно пособие). Смолян, 2013.

⁴ *Георгиев, К.* Източниковедението – занемарен клон от нашата наука. – ИДА, № 7, с. 14–30.

⁵ *Нейкова, А.* Архиви и общество. С., 2007, 15. 03. 2014 г., 22. 00 h. <<http://electronic-library.org/books/Book%200014.html>>.

⁶ *Бернат, А.* Архивисти и потребители: союзници или противници. – В: Архиви и общество сега. Материали Международной научно-практической конференции. Минск, 11–12 ноември 2003 г., Минск, 2004, с. 63.

⁷ *Дуйчев, И.* Лекции по архивистика. С., 1993, 10. 03. 2014 г., 23. 15 h. <<http://electronic-library.org/books/Book%200005.html>>.

⁸ *Пенджекова, Р.* Историци и архивисти – рицари на паметта на обществото. – В: Университетски четения по архивистика. Т. III. Част I. С., 2013. (е-издание), 15. 05. 2014 г., 12.00 h. <<http://electronic-library.org/books/Book%200052a.pdf>>.

⁹ *Приль, Л.* Историки и архивисты: еще раз по поводу проблем взаимодействия. 4 апреля 2006 г. 12. 03. 2014 г., 23.15 h. <<http://cdnito.tomsk.ru/istoriki-i-arhivisty-eshhe-raz-po-povodu-problem-vzaimodejstviya.htm>>.

¹⁰ *Шумейко, М.* Какой архивист нужен современному обществу (к вопросу об образовательной модели специалиста). – В: Архивы и общество сегодня. Материалы Международной научно-практической конференции. Минск, 11–12 ноября 2003 г., Минск, 2004, с. 94–99.